

CAPÍTOL PRIMER

LA DINÀMICA DE LA POLIS

ELS SOFISTES I SÒCRATES

A l'Atenes del segle V aC, la consolidació de la polis democràtica transforma la vida política i cultural. Els sofistes situen al centre del debat el llenguatge, l'educació i la distinció entre *physis* i *nomos*. Sòcrates, mitjançant el diàleg i l'examen crític, orienta la filosofia cap al coneixement d'un mateix i la recerca de la virtut.

La dinàmica de la polis.....	13
Atenes, de la perifèria al centre de l'univers	13
Democràcia..., però no per a tothom	14
Atenes, el nou paradigma	15
De la <i>phýsis</i> a la <i>nómos</i> : el discurs sofista	15
El moviment sofista.....	22
Sòcrates: una figura singular en l'Atenes del segle V aC.....	23
Els sofistes i Sòcrates: proximitats i diferències.....	24
El reconeixement de la ignorància: "οἶδα οὐκ εἰδώς" (sé que no sé).....	25
El diàleg, la refutació i la maièutica	25
La mort de Sòcrates: entre la cicuta i l'eternitat	26
La decadència d'Atenes i el judici de Sòcrates	26

LA DINÀMICA DE LA POLIS

“La ciutat és una de les coses que existeixen per naturalesa, i que l’home és per naturalesa un animal polític; i resulta també que qui per naturalesa i no per caos de fortuna no té ciutat, està per sota o per sobre del que és l’home”

Aristòtil. *Política*, 1.1253a

L’estudi de l’univers i de les lleis que regeixen la *phýsis* ja no tenia aturador. Ja fos des de la perspectiva *físic-descriptiva* – (inaugurada per

Thales, Anaximandre, Anaxímenes, Empèdocles, Anaxàgores i Demòcrit) - o la *lògica-racionalista*, (pròpia de Pitàgores, Heràclit i Parmènides) les preguntes sobre la constitució de l’Univers, la seva evolució, la justificació i explicació dels fenòmens físics, biològics i fins i tot les prediccions de futur formen part de la nostra vida i existència actual.

Al segle V aC, sobretot a Atenes, aquella exigència de donar raó de les coses es va estendre a un altre àmbit: *la vida humana en comunitat*.

La pregunta ja no era només “*de què està fet el cosmos?*”, sinó també “*què és la justícia?*”, “*qui ha de governar?*” o “*les lleis són naturals o convencionals?*”. La polis es convertia així en espai polític i, alhora, en objecte de reflexió filosòfica.

I, segurament, va ser gràcies a aquells primers esforços d’abstracció intel·lectual que es va poder donar **el salt cap a la reflexió sobre altres lleis**: aquelles que **gestionaven la polis**.

ATENES, DE LA PERIFÈRIA AL CENTRE DE L’UNIVERS

Dirigim la mirada cap als nuclis tribals de l’Àtica, que havien passat desapercebuts durant la cultura micènica, tot i que creixien sota la seva influència (1600-1100 aC); el col·lapse d’aquesta civilització, entre el 1200 fins el 900 aC (edat de bronze), causat per diferents factors com les invasions dels pobles del nord – els dòrics –, les crisis internes, alteració de les xarxes comercials, va comportar la pèrdua de l’escriptura, l’abandonament de les ciutats i la fugida cap a altres territoris costaners de l’Àsia Menor. S’iniciava una època fosca en el territori continental.

Entre els segles IX i VIII aC es consolidaren gradualment les *póleis*, comunitats polítiques autònomes formades per un nucli urbà i el territori que en depenia. A l’Àtica, la tradició atribuïa a Teseu el *sinecisme*: la unificació política de les comunitats del territori sota el centre d’Atenes. Cèrops i Erecteu, en canvi, pertanyen al relat mític dels orígens de la ciutat: el primer s’associa al conflicte entre Atena i Posidó pel patronatge de l’Àtica, i el segon, als cultes antics de l’Acròpolis.

L’**Erectèon**, construït a la darreria del segle V aC, integrava diversos espais sagrats vinculats a aquests mites fundacionals. Les cariàtides i els santuaris del conjunt recordaven

que la identitat cívica atenenca no es podia separar de la memòria religiosa de la comunitat.

D'aquesta associació de tribus, va sorgir una comunitat política organitzada en lleis i institucions. L'estructura urbana es dividia en dos grans espais: a la part més alta – l'Acròpolis (*ciutat elevada*), una estructura fortificada, destinada al culte religiós i la protecció dels habitants en cas de perill. A la part baixa s'establien els grans espais públics: santuaris, teatres, gimnasos i sobretot l'àgora, centre de la vida civil, econòmica i institucional.

La novetat decisiva fou que les normes de la comunitat esdevingueren públiques, discutibles i, progressivament, escrites. La llei ja no es presentava només com una ordre vinculada a la tradició aristocràtica, sinó com una regla comuna de la *polis*, susceptible de reforma i interpretació.

Durant l'època arcaica, el govern atenenc va passar de la monarquia tradicional a un règim aristocràtic dominat pels *aristoi*¹. Els **arconts** exercien les principals magistratures i l'**Areòpag**, format per antics arconts, conservava una gran autoritat. Les desigualtats econòmiques i l'endeutament de molts pagesos provocaren, però, conflictes socials intensos que sovint desembocava en governs tirànics.

L'expansió del comerç, l'artesanía i l'ús de la moneda transformà l'equilibri entre els grups socials. La propietat de la terra continuava essent essencial, però la riquesa ja no depenia exclusivament del llinatge. En aquest context, Soló² fou elegit arcont l'any 594/593 aC amb l'encàrrec de reformar la ciutat.

Aquest legislador, estadista i poeta va oferir a la societat atenenca del segle VI aC una via per superar els conflictes socials mitjançant una sèrie de reformes en l'estructura social i econòmica de la *polis*. Nomenat arcont a l'any 594 aC va actuar com a àrbitre entre les diferents faccions. Primer, va abolir els deutes que portaven a l'esclavatge i en va prohibir definitivament aquesta pràctica. Segon, va dividir la societat en quatre grups³ en funció de la renda, atribuint-los drets i deures diferents, però obrint la participació política a tots els ciutadans a través de l'*ekklesia*⁴ i els tribunals populars⁵. Així, el poder judicial de l'Areòpag – òrgan judicial tradicionalment controlat per l'aristocràcia – quedava subordinat al de l'assemblea. Tercer, també va crear la Boulé, un nou òrgan polític format per 100 representants de les diferents tribus que havien format la polis d'Atenes. Aquesta assemblea preparava les lleis que es votarien a l'*ekklesia* i controlava l'administració pública. Des del punt de vista judicial, Soló va promoure la igualtat davant la llei, donant gran valor al text escrit. Per últim, va promoure el comerç i la indústria i va impulsar la cultura i l'educació.

A partir d'aquí, era només qüestió de temps que sorgís un nou model polític: la *democràcia* (δημοκρατία)⁶, impulsada per Clístenes (el 508–07 aC), Efialtes (el 462 aC) i Pèricles (Atenes, 494–429 aC) després de la moderada tirania de Pisístrat (600–527 aC).

DEMOCRÀCIA..., PERÒ NO PER A TOTHOM

Les reformes que van transformar la *polis* d'Atenes en el centre cultural i polític de tota l'Hèl·lade no va estar exemptes de desigualtats. No tothom que residia a Atenes era considerat ciutadà: per ser-ho, calia complir uns requisits molt concrets: ser home, lliure, de pare i mare atenencs i tenir més de 30 anys.

¹ Del grec ἀριστος (aristos): els nobles, el millors.

² Σόλων, Atenes, 638–559 aC.

³ Els terratinents (*pentacosiomedimnes*) amb dret a tenir 500 mesures de gra o oli; cavallers (*hippeus*) amb dret a disposar de 300 mesures; els hoplites (*zeugites*) amb dret 200 mesures i els treballadors o artesans (*tetes*) amb tinença de menys de 200 mesures.

⁴ Assemblea.

⁵ Heliea.

⁶ δῆμος ("poble") i κράτω ("poder").

Les dones, tot i ser lliures i de progenitors atenencs, no eren considerades ciutadanes. La seva funció social es limitava a gestionar la llar, tenir cura dels fills i del marit. Rebien una educació bàsica i no podien sortir soles al carrer, sinó que havien d'anar acompanyades per un home, ni que fos un esclau.

Tampoc els estrangers (*metecs*) – la majoria dels quals exercien de comerciants, artesans o mestres – gaudien del benefici de la democràcia. Malgrat la seva residència estable i el pagament d'impostos especials, no podien participar ni a l'*ekklesia* ni als tribunals (tot i poder ser-hi jutjats), i havien de viure sota la protecció legal d'un ciutadà atenenc.

Per últim, els esclaus, que privats de llibertat i drets, eren considerats propietat dels seus amos. Tot i que alguns poguessin arribar a alliberar-se o comprar la seva llibertat, mai podien assolir la ciutadania. Considerats com a éssers inferiors, quedaven condemnats a la marginalitat i l'ostracisme social.

ATENES, EL NOU PARADIGMA

Així, cap la segona meitat el segle V aC –entre els anys 450-400 aC, després de les guerres mèdiques, Atenes esdevingué una de les principals potències de l'Egeu i dirigí la Lliga de Delos. La prosperitat, els tributs dels aliats i el programa polític de Pèricles afavoriren una intensa activitat artística i intel·lectual, tot i que aquesta hegemonia també generà tensions i conflictes amb altres *póleis*.

Els arquitectes Ictinos i Cal·lícrates donen el perfil monumental de la ciutat amb la finalització del Partenó. L'escultura d'*Atenea Pròmac*, obra de Fídies, amb la seva llança i el seu escut, s'alça des de l'entrada de l'Acròpolis com a símbol de protecció i vigilància de la ciutat. Alhora, l'escultor Miró⁷, amb els seu *Discòbol*, marca els canons de bellesa clàssica amb aquesta escultura en bronze que exalta la perfecció de l'atleta grec.

La democràcia donà un valor polític extraordinari a la paraula. A l'assemblea i als tribunals, els ciutadans havien de defensar propostes, interpretar lleis i convèncer els oients. Saber parlar no era només una habilitat cultural: podia determinar una decisió judicial, una carrera pública o el rumb de la ciutat.

Aquest context contribuï al denominat gir antropològic de la filosofia. Sense abandonar del tot la recerca sobre la natura, l'atenció es desplaçà cap al llenguatge, l'educació, la virtut, la justícia i l'origen de les normes. El contrast entre *phýsis* i *nómos* esdevingué una de les qüestions centrals del debat intel·lectual.

Començava així el període clàssic de la filosofia grega.

DE LA PHÝSIS A LA NÓMOS: EL DISCURS SOFISTA

"L'home és la mesura de totes les coses"
Protàgores

El terme *phýsis* – com hem pogut llegir en capítols anteriors – s'utilitzava per designar el món de la naturalesa i les lleis que regulaven la seva estructura i els seus canvis. Els pensadors jònics van fer servir aquest concepte per referir-se a l'àmbit físic de la realitat. Però quan, a l'Atenes de mitjan del segle V aC, l'interès filosòfic es desplaça cap a la naturalesa de les relacions humanes, el seus objectius i les normes que les regula, sorgeix el terme *nómos* que pot traduir-se com *lei, costum, convenció o norma*.

⁷ Miró (Myron, Μύρων), nascut a Elèuteres (Beòcia) cap l'any 480 aC.

A diferència de la *phýsis*, la *nómos* esdevé una convenció: allò acordat dins context humà i social que pot variar segons les diferents *polis* o comunitats.

Els autors vinculats a la sofística no resolgueren de la mateixa manera el conflicte entre *natura* i *convenció*. Alguns defensaren el valor civilitzador de la llei; d'altres denunciaren que les normes podien encobrir privilegis o contradir la igualtat natural. Per això, la sofística no s'ha de presentar com una doctrina única, sinó com un moviment plural.

El moviment sofista

El mot *sofista* (*sophistés*) significava originàriament “*expert*” o “*mestre de saviesa*”. Al segle V aC s'aplicà a diversos intel·lectuals itinerants —molts d'ells estrangers a Atenes— que oferien formació avançada. La imatge del sofista com a manipulador sense escrúpols prové en bona part de la crítica de Plató i Aristòtil i no descriu adequadament tots aquests pensadors.

La democràcia, els tribunals populars i la competència entre ciutadans crearen una demanda d'educació política. Els joves de famílies benestants buscaven dominar la retòrica, comprendre les lleis, analitzar arguments i intervenir amb eficàcia en els afers públics.

Així doncs, va ser el mateix sistema polític qui “va demanar” —com si es tractés d'un element més d'intercanvi econòmic— l'aparició de *mestres* que oferissin un nou producte formatiu per aquells que volien dedicar-se a fer carrera política i a la vida pública.

Els sofistes cobraven honoraris per l'ensenyament, una pràctica que Sòcrates i Plató qüestionaren. Oferien una formació complementària a l'educació bàsica dels joves amb recursos econòmics: proposaven una *paideia* especialitzada i defensaven, amb matisos diferents, que l'*areté cívica* podia ser educada i perfeccionada.

L'Atenes de Pèricles s'omplia d'intel·lectuals i artistes de gran nivell disposats a aportar el seu talent al servei de la racionalitat del coneixement i dels costums: Anaxàgores, Damó d'Atenes, Protàgores, Hipòdam de Milet, Zenó d'Elea, Herodot, Híppies, Pròdic, o Sòfocles, entre altres⁸. Sota la protecció del propi Pèricles o d'altres mecenes, aquests *mestres* —la majoria estrangers— recorrien la ciutat seguits per joves desitjosos d'ascendir socialment, exposant discursos sobre tot tipus de temes propis d'una ciutat democràtica. La llibertat d'opinió estava permesa i l'*areté* tradicional, qüestionada. Criticar als sofistes era atacar a l'elit de la ciutat, fins i tot al mateix Pèricles.

L'ensenyament podia adoptar la forma de lliçons públiques, exhibicions oratòries, comentaris de poemes, exercicis privats i debats. Els alumnes aprenien a construir discursos, anticipar objeccions, distingir significats i defensar posicions contràries sobre una mateixa qüestió.

Una tècnica característica era l'*antilogia*: la confrontació de dos discursos oposats. L'exercici mostrava que qualsevol decisió política o judicial podia ser examinada des de perspectives diverses. El seu valor formatiu era indubtable, però també plantejava un problema: la capacitat de persuadir garanteix que una afirmació sigui veritable o justa?

Els sofistes contribuïren també a l'estudi del llenguatge. Pròdic s'interessà per la precisió dels sinònims; Protàgores, per la correcció del discurs i les formes de l'argumentació; Gòrgies explorà la força emocional i persuasiva de la paraula. La retòrica apareixia així com una tècnica, però també com una reflexió sobre el poder del llenguatge.

⁸ A les obres de l'època socràtica de Plató, apareixen els noms de molts dels sofistes més rellevants del moment: Protàgores d'Abdera (490-431 aC); Gòrgies (485- inicis del s. IV aC); Pròdic de Ceos (460-395 aC); Híppies d'Elis (443-399 aC); Antífont (480-411 aC); Trasímac de Calcedònia (450-400 aC); Críties (460-403 aC); Càl·icles (?-?); els germans Eutidem i Dionísor de Quíos (?-?).

L'altre mètode de preguntes i respostes, potenciava la concreció, la brevetat i la capacitat dialèctica, amb l'objectiu de transmetre el màxim coneixement amb el mínim de paraules. Les aportacions dels sofistes van ser rellevants dins l'etapa de formació del pensament grec. Les característiques més importants van ser: el **relativisme**⁹: no existia una veritat universal, sinó que el coneixement i els valors eren relatius a cada cultura, individu o circumstàncies. Aquesta concepció la va saber expressar clarament per Protàgores en la seva màxima "*L'home és la mesura de totes les coses*". A això s'hi afegeix el **convencionalisme** ja que consideraven que les lleis, els valors i les normes moral no eren naturals sinó convencions socials (*nomos*) variables segons la comunitat o l'època; A més, donaven una gran importància a l'**ús de l'oratòria** com a eina política i educativa: el seu objectiu era formar ciutadans capaços de convèncer en l'àmbit públic, utilitzant el llenguatge com a eina de poder i d'influència; l'**educació que oferien era de caràcter pragmàtic i professional**: consideraven que la virtut (*areté*) podia ser ensenyada i que l'aprenentatge havia de tenir utilitat per a la vida pública.

Pel que fa als continguts, es caracteritzaven la **multidisciplinarietat**: tractaven temes diversos – com la literatura, la religió, la naturalesa, la moral, l'origen de l'ésser humà – però no pretenien arribar a definicions universals o veritats absolutes, sinó que acceptaven la pluralitat i la relativitat de les opinions. Més que acumular coneixements, es tractava de demostrar les habilitats retòrica i persuasives en contextos públics¹⁰. Finalment, una altre tret destacable dels sofistes fou el **qüestionaven de les creences tradicionals**: van impulsar una actitud crítica envers els mites i les autoritats religioses, cosa que sovint generava polèmica entre els sectors més conservadors de la població.

La sofística transformà l'educació, la teoria política i l'anàlisi del llenguatge. Al segle IV aC, l'Acadèmia de Plató i el Liceu d'Aristòtil oferiren models institucionals més estables, però continuaren discutint els problemes que els sofistes havien posat al centre del debat filosòfic.

Sòcrates: una figura singular en l'Atenes del segle V aC

Resulta difícil afirmar o negar si Sòcrates va ser un sofista més dins d'aquest moviment de *savis*, o bé – com ens ho presenta Plató – va ser una figura crítica i de contrast. El cert és que Sòcrates va viure i va desenvolupar la seva activitat filosòfica en ple segle V aC, i va rebre acusacions similars a les que rebien molts del sofistes coetanis: impietat (per no reconèixer els déus de la ciutat i introduir-ne de nous) i corrupció de la joventut.

Sòcrates no va escriure cap obra. El coneixem principalment a través d'Aristòfanes, Xenofont i Plató – autors que ofereixen retrats diferents – i a través d'algunes observacions posteriors d'Aristòtil. Aquesta divergència constitueix el "*problema socràtic*": no sempre és possible separar amb certesa el Sòcrates històric del personatge filosòfic construït, sobretot, pels diàlegs de Plató¹¹.

Els seus contemporanis podien confondre'l amb els sofistes perquè dialogava sobre l'educació, la virtut i la política i atreia grups de joves. Però Sòcrates no cobrava, no pronunciava lliçons magistrals ni prometia transmetre una tècnica d'èxit. Presentava la seva activitat com un examen compartit de les creences i de la manera de viure.

⁹ Certament, no és rigorós atribuir un relativisme uniforme a tots els sofistes. La recerca contemporània insisteix en l'heterogeneïtat de la sofística. El relativisme és atribuït explícitament sobretot a Protàgores i no pot projectar-se sense matisos sobre tots els sofistes.

¹⁰ Van haver algunes excepcions, com Protàgores o Pròdic de Ceos, que sí mostraven un interès real per comprendre els principis comuns que travessen els àmbits del llenguatge, la moral i la política.

¹¹ Les fonts directes sobre l'existència de Sòcrates són el diàlegs de Plató; l'obra d'Aristòfanes (445-388 aC) *Els núvols* i Xenofont (430 (425) – 355 aC) a la seves obres *Records de Sòcrates* i *l'Apologia de Sòcrates*.

Nascut a Atenes cap al 470/469 aC, era fill d'un escultor (Sofronisc) i una llevadora (Fenàreta). Serví com a hoplita durant la Guerra del Peloponès¹². Excepte aquestes obligacions militars, desenvolupà gairebé tota la seva vida a Atenes.

Respecte a la seva formació, algunes fonts el relacionen amb els debats naturalistes de mestres com Anàxagores, que va arribar a Atenes cap al 459 aC i hi va ensenyar fins a la seva mort, el 429 aC. Es possible que mantingués alguna relació amb altres sofistes –com Protàgores–, i va mostrar interès pel pensament de Parmènides i de l'Escola d'Elea. Però el Sòcrates dels diàlegs platònics primerencs centra l'atenció en conceptes morals com la justícia, la pietat, el coratge, la moderació i la virtut.

La seva prioritat era la "*cura de l'ànima*": examinar els propis judicis i procurar que la vida fos justa abans que rica, prestigiosa o poderosa. En l'*Apologia*, Plató el compara amb un tàvec que desperta la ciutat i l'obliga a revisar les seves falses certeses.

Tot i tenir família¹³ va dedicar-se completament a la filosofia, just en un moment històric en què el pensament racional emergia amb força. Les certeses del pensament mític quedaven relegades a l'àmbit de les creences tradicionals, i l'ésser humà es veia interpel·lat a plantejar-se el sentit de la seva pròpia existència.

Ara, l'ésser humà es converteix en el centre de la reflexió filosòfica, i la polis, el seu marc natural de pensament i acció. A Sòcrates se li atribueix l'*intel·lectualisme moral*: si una persona coneix realment el bé, actuarà bé; qui obra malament ho fa per ignorància sobre allò que és veritablement bo. D'aquí la importància de cercar definicions generals i d'examinar racionalment les opinions: conèixer la virtut no és acumular informació, sinó transformar la manera de viure.¹⁴

Els sofistes i Sòcrates: proximitats i diferències

Tot i que sovint es contraposen, Sòcrates i els sofistes tenien alguns elements comuns¹⁵: compartiren el gir cap als assumptes humans, la confiança en l'argumentació, l'interès per l'educació i la crítica d'opinions heretades. Tots dos (Sòcrates i els sofistes) pertanyen al context cultural de l'Atenes del segle V aC, on la paraula havia esdevingut un instrument central de la vida pública.

La diferència no consisteix simplement en afirmar que els "sofistes mentiders" i "Sòcrates defensor de la veritat". Els sofistes eren heterogenis i alguns investigaren problemes filosòfics profunds. Tanmateix, la seva educació solia orientar-se a la competència cívica i la retòrica, mentre que Sòcrates subordinava la persuasió a l'examen racional i moral de la vida.

Sòcrates, en canvi, defensava l'existència de veritats universals i que l'autèntic coneixement només es podia assolir mitjançant el diàleg i l'anàlisi interior. Amb el seu mètode –la *maièutica*– buscava ajudar als

¹² En aquesta guerra – que va durar des del 431 fins el 404 aC – es van enfrontar les polis de la Lliga de Delfos encapçalada per Atenes i la Lliga del Peloponès encapçalada per Esparta. La guerra la va guanyar Esparta convertint-se així en la polis més important de l'Hèl·lade. Atenes no només va perdre la seva hegemonia, sinó que es va imposar un govern antidemocràtic i proper als interessos espartans nomenat com *Els Trenta Tirans*.

Plató i Xenofont relacionen el servei militar de Sòcrates amb les campanyes de Potidea, Dèlion i Amfípolis durant la Guerra del Peloponès.

¹³ Sòcrates estava casat amb Xantipa i va tenir tres fills.

¹⁴ L'*intel·lectualisme moral* socràtic vincula virtut i coneixement: ningú no obra malament sabent plenament què és el bé; l'error moral procedeix d'una forma d'ignorància.

¹⁵ Per aquest motiu alguns historiadors de la Filosofia – com G. Grote, W.K.C. Guthrie o Paul Veyne – ubiquen a Sòcrates dins del moviment sofista.

interlocutors a descobrir les veritats per sí mateixos. No cobrava per ensenyar i el seu objectiu era comprovar si les creences eren coherents i avançar cap a una definició més universal. El seu *daimónion*, segons Plató, no li revelava doctrines: era un senyal interior que l'aturava davant determinades accions.

El reconeixement de la ignorància: "οἶδα οὐκ εἰδώς" (sé que no sé)

No podem saber amb certesa si Sòcrates va pronunciar exactament aquestes paraules¹⁶ o si es poden extreure de l'actitud que mostrava davant dels sofistes amb qui convivia. Sòcrates partia de la base de la seva pròpia ignorància; dit d'una altra manera: si el "*coneix-te a tu mateix*" de l'Oracle de Delfos ja era una tasca prou difícil – i que ell assumí com un encàrrec vital –, com podia ser possible conèixer l'altre? I encara més: com es podia saber amb certesa què és *la justícia, l'amor, la bellesa, la veritat o el bé*? Sense menysprear ni minvar els esforços necessaris per aconseguir aquest fi, el més savi (Sòcrates) de tots els savis¹⁷ (els sofistes), va fer del diàleg maièutic el seu mètode.

El diàleg, la refutació i la maièutica

El debat, la confrontació, la disputa..., com ja hem exposat, formava part de la cultura atenenca i eren habituals en els mètodes d'ensenyament dels sofistes. Però Sòcrates els va donar un sentit radicalment diferent: no es tractava de guanyar una discussió, sinó de construir comunitàriament la veritat. Per a ell, el diàleg no era una lluita dialèctica, sinó un camí compartit cap al coneixement mutu.

El seu diàleg, encara que pogués semblar un col·loqui entre coneguts i amics, tenia una estructura molt definida, coneguda com a *dialèctica socràtica o maièutica*¹⁸. El procés seguia sempre una estratègia similar: primer es consensua el tema a debatre, partint d'una pregunta —"*què és la justícia?*", "*què és la pietat?*"— i examina les respostes mitjançant noves preguntes. Ara bé, molts diàlegs primerencs de Plató no arriben a una definició definitiva: acaben en *aporia*, és a dir, en la consciència raonada de no saber com continuar. Les intervencions són breus i precises; s'eviten els gran discursos propis dels sofistes per tal de centrar-se en la concreció conceptual.

Aquest sistema forçava a fugir de les vaguetats i generalitzacions i obligava a arribar al nucli del problema o a l'anàlisi profunda del concepte en disputa (*la justícia, la bellesa, el bé...*) Aquest tipus de preguntes incomodaven els l'interlocutor, sovint deixant-los sense arguments, o bé desmuntant prejudicis prèviament assumits. Però al mateix temps, preparava pel veritable diàleg, que podia conduir al coneixement. En paraules de Parmènides, obria la porta a la via del coneixement.

El procediment de **refutació**, anomenat *élenchos*, seguia una seqüència: l'interlocutor formula una tesi; Sòcrates obté el seu acord sobre altres afirmacions; finalment mostra que aquestes afirmacions entren en contradicció amb la tesi inicial. La refutació no demostra per si sola una doctrina completa, però revela incoherències i obliga a revisar les pròpies conviccions.

Les preguntes parteixen sovint de casos concrets i intenten arribar a allò que tots comparteixen. Aristòtil atribueix a Sòcrates la recerca de definicions generals i l'ús de raonaments inductius. El seu interès no era només saber quines accions semblen justes, sinó comprendre què fa que una acció sigui justa.

¹⁶ Plató, en la seva *Apologia*, les posarà en boca de Sòcrates quan defensa la seva forma de vida.

¹⁷ Segons l'*Apologia de Sòcrates* de Plató (§ 21d), Querefont – amic de Sòcrates – va consultar a l'oracle de Delfos si havia algú que fos més savi que Sòcrates; la resposta va ser que no havia ningú que fos més savi que Sòcrates.

¹⁸ La *maièutica* —l'art d'ajudar a "donar a llum" idees— pren el nom de l'ofici de llevadora de la mare de Sòcrates. Plató la desenvolupa explícitament al Teetet. En sentit pedagògic, descriu el paper d'un mestre que no imposa una resposta, sinó que ajuda l'interlocutor a formular-la, provar-la i corregir-la.

Un altre element clau del mètode socràtic és la **ironia** (εἰρωνεία), l'art de dissimular o aparentar ignorància. Sòcrates simulava desconeixement per deixar-se il·lustrar i, així, guiar-los directament cap al coneixement. Però aquesta actitud – sovint burlesca – li va generar nombrosos enemics, ja que deixava en evidència els seus interlocutors davant des altres.

La mort de Sòcrates: entre la cicuta i l'eternitat

Amb Sòcrates, la filosofia va adquirir una nova perspectiva: **l'ètica**. Ja no es tractava només d'explicar l'origen de la naturalesa o de l'ordre del cosmos, sinó de posar la mirada en l'ésser humà, en la seva responsabilitat, en la seva manera de viure. El coneixement deixava de ser una simple acumulació d'informació per convertir-se en una recerca interior, una exigència vital. Sòcrates volia deixar constància que el pensament crític i l'anàlisi constant eren un exercici intel·lectual imprescindible per la situació històrica i social de l'Atenes del moment.

La filosofia no podia ser un simple exercici especulatiu, sinó una forma d'estar al món, de viure amb lucidesa i coherència.

LA DECADÈNCIA D'ATENES I EL JUDICI DE SÒCRATES

Després de la Guerra del Peloponès (431–404 aC)¹⁹, Atenes viu una època de decadència política i de tensió social. L'orgull democràtic de la ciutat s'ha vist afeblit, i la confiança en les institucions trontolla. La ciutat va patir –al 404 aC– la instauració d'una dictadura (la dictadura dels *Trenta tirans*²⁰) entre els qual hi havia Críties, familiar de Plató, i antic membre del cercle socràtic. La democràcia no es va restaura fins el 403 aC, però la desconfiança cap a la política persistí.

S'ha d'afegir que l'actitud del nostre protagonista no va ser fruit de l'atzar, sinó que – segons explica ell mateix a l'*Apologia* de Plató²¹ – una veu interior, un *daimonion*²², el guiava interiorment a examinar al ciutadans i l'impulsava a la recerca d'una renovació moral dels ciutadans. Durant el judici, descrit també per Plató a l'*Apologia*, Sòcrates defensa la seva activitat filosòfica com una missió divina: ajudar els ciutadans a examinar-se i a viure segons la raó.

Aquesta actitud, però, el va situar en el punt de mira de molts conciutadans. En una Atenes ferida per la derrota i la inestabilitat política, el seu qüestionament constant i la seva capacitat per influir en els joves el van convertir en una figura incòmoda. També cal afegir que la manera com Sòcrates exercia la seva activitat filosòfica – basada en el diàleg, la refutació i l'ús subtil de la ironia – desconcertava als seus interlocutors. Aparentment feia preguntes simples, però que, portades al límit com ell feia, deixaven en evidència la ignorància d'aquells que es creien savis. Aquesta ironia socràtica, lluny de ser una burla, era una estratègia per despertar la consciència crítica i conduir l'altre cap al coneixement. Però precisament per

¹⁹ La Guerra del Peloponès (431–404 aC) va enfrontar Atenes i la seva aliança —la Lliga de Delos— amb Esparta i la Lliga del Peloponès. Aquest conflicte, originat per la rivalitat entre dues potències gregues, va acabar amb la derrota d'Atenes i la crisi de la seva democràcia. Aquest context de decadència política i social serveix de teló de fons per entendre la condemna i mort de Sòcrates.

²⁰ El 404 aC, després de la derrota d'Atenes a la Guerra del Peloponès, es va instaurar una dictadura oligàrquica coneguda com el règim dels Trenta Tirans, amb el suport d'Esparta. Aquest govern va suprimir la democràcia i va reprimir brutalment l'oposició. Tot i que Sòcrates es va negar a participar en accions injustes ordenades pel règim, alguns dels seus antics deixebles, com Críties, en formaven part. Aquest fet va alimentar la desconfiança i el ressentiment contra ell un cop restablerta la democràcia, i probablement va influir en l'hostilitat que va envoltar el seu judici.

²¹ Plató. *Apologia de Sócrates*. Traducció de Carlos García Gual. Madrid: Alianza Editorial, 2005. (31d–e), Sòcrates afirma que la "veu divina" (*daimónion*) és aquella que li impedeix actuar de manera equivocada, i reconeix que aquesta característica va ser ridiculitzada i utilitzada per Meletus en la seva acusació, com a prova d'haver introduït noves divinitats.

²² Plató, *Apologia*, 31c-d.

això, molts el van percebre com un provocador, un personatge molest que posava en dubte les certes més arrelades de la polis i posar en dubte les estructures de poder establertes. Per aquest motiu va ser portat a judici.

Els acusadors formals foren Mèlet, Ànitos i Licó. L'acusació sostenia que Sòcrates corrompia els joves i que no reconeixia els déus de la ciutat, sinó noves realitats divines.

Es coneix el desenvolupament del judici gràcies al relat que en fa Plató a l'*Apologia de Sòcrates*. En ell hi ha una reconstrucció literària del discurs de defensa de Sòcrates davant del tribunal²³ i dels seus acusadors. Lluny de buscar la compassió o el perdó, Sòcrates manté un to serè i irònic, fidel als seus principis. Afirmar que la seva tasca filosòfica és una missió divina encomanada per l'oracle de Delfos²⁴ i que callar la seva veu seria més perjudicial per a la ciutat que per a ell mateix. Amb la seva actitud, converteix el judici en una lliçó pública de coherència i de dignitat.

Després del veredict de culpabilitat, proposa irònicament rebre mantenció al Pritaneu i, finalment, accepta que els seus amics garanteixin una multa. El tribunal imposa la pena de mort.

Un cop condemnat a mort, Sòcrates refusa fugir d'Atenes tot i tenir l'oportunitat de fer-ho. Considera que trencar les lleis seria una incoherència amb la seva pròpia vida. En el diàleg *Critó*²⁵, Plató fa parlar Sòcrates com a defensor del pacte amb la polis: si ha viscut segons les seves lleis, ha d'acceptar també el seu càstig.

La seva mort, narrada al *Fedó*, és serena i plena de lucidesa. Acompanyat pels seus deixebles, Sòcrates defensa la idea de la immortalitat de l'ànima, i afirma que la mort no és un mal per al filòsof, sinó un alliberament. Amb una copa de cicuta a les mans, Sòcrates mor sense por, fidel fins al final a la recerca de la veritat i a la vida reflexiva.

²³ Sòcrates va ser jutjat per un tribunal popular compost per 501 ciutadans, escollits per sorteig entre els homes amb dret polític. Va ser declarat culpable per una majoria molt ajustada —es calcula que per només una trentena de vots. En el sistema judicial atenenc, l'acusat podia proposar una pena alternativa a la que demanava l'acusació. Sòcrates, amb to irònic, va suggerir inicialment que se li concedís una recompensa pública pels seus serveis a la ciutat. Finalment, va proposar una multa de trenta mines d'argent, que els seus deixebles es van oferir a pagar. Tot i això, el tribunal va acabar ratificant la condemna a mort per una majoria encara més gran.

²⁴ Segons relata Plató a l'*Apologia* (20e–23c), el deixeble de Sòcrates, Querefont, va preguntar a l'oracle de Delfos si hi havia algú més savi que Sòcrates. La sacerdotessa de l'oracle va respondre que **no n'hi havia cap**. Sòcrates, sorprès, va interpretar aquesta resposta com un enigma: ell no es considerava savi. A partir d'aquí, va iniciar una recerca per refutar la profecia, interrogant polítics, poetes i artesans que es creien savis. Va descobrir que, tot i la seva ignorància, ell era més savi perquè **reconeixia els límits del seu propi saber**, mentre que els altres no. Aquest episodi esdevé el punt de partida de la seva missió filosòfica: ajudar els altres a examinar-se i a cercar la veritat amb humilitat i guiats per la raó.

²⁵ *Diálogos I: Apología – Critón – Eutifrón – Fedón*. Traducción y notas de Luis Gil. Madrid: Gredos, Biblioteca Clásica, 1981.